

Valgretsdebattens vitale stemmer

- et offentlighedsperspektiv

Indtil 1915 havde 85 % af den danske befolkning i form af 'fruentimmere, folkehold, forbrydere, fjolser og fattige' ikke valget til national politik.¹ Processen, der ledte frem til grundlovsændringen og den universelle valgret i 1915, strakte sig over næsten 70 år og rummer interessante perspektiver på køn, offentlighed og demokrati. Deltagelse i offentlighedens forskellige arenaer kan tilskrives demokratisk betydning på linje med debatter i det revolutionære Frankrig (Landes 1988); især fordi denne deltagelse bidrog til, at kvinder kunne skabe deres egne politiske identiteter, udvide kønspolitiske emner til at være omfattet af almen interesse og hermed udvide adgangen til offentligheden (Ryan 1992).

I denne artikel diskuteres spørgsmålet om, hvilke demokratiske potentialer en bred offentlighed rummer i en specifik historisk kontekst. Dette er fascinerende i lyset af den sidste fase (1908-1915) af den danske valgretskamp, som udgør artiklens politiske kontekst. Et fokus på politisk debat uden for det parlamentariske niveau kan bidrage med viden om demokratiets konstituering, om den politiske offentlighed og om de diskursive arenaer, som var tilgængelige for kvinder på dette tidspunkt.

Artiklen abonnerer på habermasiansk offentlighedsteori med en tilgang af feministisk politisk teori (Fiig 2011b; Habermas 1971; 1996). Dens fokus er rettet mod en meningsdannende, ekstra-parlamentarisk offentlighed frem for mod en beslutningstagende parlamentarisk offentlighed, hvilket især hænger sammen med, at der allerede foreligger flere analyser af Rigsdagsdebatten (Bach 2003; Koefoed 2008), af typer af argumenter om stemmeretten (Dahlerup 1977) og af den tidlige fase af kvindevalgretskampen (Bisgaard 1975). Det hænger ligeledes sammen med, at der i et offentlighedsperspektiv på valget til kvinder kan spores interessante demokratiske potentialer. Artiklens forskningsspørgsmål rammer

noget centralt i tidsperioden, hvor kampen om en demokratisering af Danmark i form af universel stemmeret til mænd og kvinder var et centralt samfundsanliggende (Fiig & Siim 2012).

Mit argument i det følgende er, at deltagelse *per se* i en offentlig debat rummer demokratiske potentialer qua offentlighedens interne og eksterne funktioner som arena for læring, for kollektiv problemløsning og for artikulering af politiske identiteter. Et argument, som lægger sig op ad den liberale og utilitaristiske filosof John Stuart Mills formulering om 'deltagelsens uddannende effekt'. Mill (1989) argumenterede for, at politisk deltagelse vil fremme intellektuelle evner, en aktiv personlighed, praktisk foretagsomhed, en moralsk modningsproces og vedligeholde autonomi. Dette tankegods kan ligeledes identificeres i debatten om kvindevalgretten frem mod 1915.

Med udsigt til 100-års jubilæet i 2015 aktualiseres valgretsdebatten som akademisk genstand. Den teoretiske diskussion handler om betydningen af et bredt offentlighedsperspektiv og om offentlighedens rolle som arena for demokratisk deltagelse og læring. Empirisk udgør spørgsmål om den demokratiske samtale og om politiske rettigheder stadig et relevant perspektiv. Artiklen tilbyder et bidrag til debatten om offentlighedens demokratiske betydning og om suffragetternes politiske modning og deltagelse frem mod 1915.

Artiklens geografi er som følger. I første afsnit præsenteres den teoretiske offentlighedsramme. Herefter følger et afsnit om den (idé)historiske kontekst, som sætter scenen for den empiriske analyse af en meningsdannende, ekstra-parlamentarisk offentlighed. I de følgende afsnit falder analysen og i sidste afsnit artiklens afsluttende diskussion.

En meningsdannende offentlighed

En central tænker inden for offentlighedsteorien er den tyske filosof og sociolog Jürgen Habermas (1971), hvis oprindelige analyse af den borgerlige (enheds)offentligheds opkomst og forfald fra 1962 stadig har kanonisk status i debatter om demokrati og medier. Begrebet om den borgerlige offentlighed er karakteriseret af principper om lighed i adgang og er ikke begrænset med hensyn til temaer, deltagere, spørgsmåls karakter, tid eller ressourcer. Den

er magtkritisk, og den udspringer af det civile samfund. At den borgerlige offentligheds normative præmisser ikke holder vand er ikke revolutionerende nyt i et klasse- eller kønsperspektiv. Negt og Kluge (1974) kritiserede tidligt den borgerlige offentligheds dominerende enhedskarakter og eksklusionen af arbejderklassen. Kritikken har været, at den borgerlige offentlighed i teorien er åben for alle, men at den i praksis er domineret af uddannede mænd, der også er ejendomsbesiddere (Fraser 1992; Meehan 1995).

I 1990'erne er det habermasianske offentlighedsbegreb omkalfatret i en deliberativ demokratiteoretisk ramme fra en borgerlig enhedsoffentlighed til et begreb om multiple offentligheder. Habermas anvender metaforer fra arkitekturen til at beskrive sit reformulerede begreb, som anskues som et komplekst netværk af del-offentligheder, som strækker sig over ulige niveauer, rum og skalaer. Der er subkulturelle offentligheder, kommunale, regionale, nationale og internationale offentligheder (Eriksen & Weigård 1999: 244; Habermas 1996: 373ff). Offentligheden anskues desuden som et varslingssystem, en følsom antenne, der tematiserer samfundsmæssige problemer uden at besidde direkte politisk magt. Dens dagsorden går igennem institutionaliserede procedurer i parlamentet, der transformeres til lovgivning, før denne magt udformes (Eriksen & Weigård 1999: 246-257).

Feministisk politisk teori har videreudviklet offentlighedsteorien ved at sondre mellem beslutningstagende og meningsdannende offentligheder (Füg 2011b; Fraser 1992).² Frasers kritiske korrektiv udgør en ramme for tænkningen om en offentlighed, hvis debatter ikke (kun) er rettet mod beslutningstagning på parlamentarisk niveau, men i lige så høj grad handler om dens meningsskabende karakter uden for de politiske institutioner. En tænkning, som fordrer et bredt politikbegreb. Sidstnævnte peger i retning af en opdeling mellem *politik* som et niveau for institutionaliseret magt og forvaltning af politiske beslutninger, og *det politiske* som et niveau for centrale konflikter, politiserede hverdagsbehov og ikke-institutionel politisk praksis (Laclau & Mouffe 2001; Nielsen 2014).

Artiklens empiriske genstandsfelt afspejler en lignende sontring, idet valgretsdebatten udspandt sig på forskellige arenaer; en debat fandt sted mellem politikerne i Rigsdagen og Folketinget (Bach 2003; Koefoed 2008), og en anden debat i de civilsamfundsorga-

niserede medier i form af taler, indlæg i medlemsblade og læserbreve i den bredere offentlighed, optog, underskriftsindsamlinger, foreningsmøder og deputationer til Rigsdagen. Jeg har tidligere argumenteret for en meningsdannende offentligheds demokratiske karakter og funktioner bl.a. qua sin rolle som katalysator for nordiske debatter om feminisme og køn i 1990'erne og 00'erne (Fiig 2008; 2011b).

(Idé)historisk kontekst og empirisk kildemateriale

I løbet af 1800-tallet blev spørgsmålet om kvinders emancipation en del af den offentlige debat; både i form af udgivne skrifter og som en delvis opblødning af den offentlige adskillelse mellem kvinder og mænd (Busch 1965: 37).³ Dette var en samfundsmæssig omvæltning. Borgerlige kvinders adgang til diskursive arenaer som talerstole, universitetsforelæsninger og *Kvindelig Læseforening* (oprettet 1872) banede gradvist vejen for en bredere adgang til offentligheden på linje med udviklingen i Norge (Owesen 2013). Forudsætningerne herfor og for kravet om større frihed og ligeberettigelse for kvinder peger på de samfundsændringer, som den industrielle revolution forårsagede og hermed bl.a. ændrede roller og opgaver i familien (Busch 1965).

Debatten om den universelle valgret i Danmark tog sin begyndelse i 1880'erne. Valgloven af april 1908 gav kvinder og arbejderklassens mænd valgret og valgbarhed til kommunalpolitik og formede en forståelseshorizont for den universelle valgret til landspolitik.⁴ Modsatrettede ideologiske strømninger karakteriserede periodens politiske landskab. Tidens liberalisme, født af den franske 1789-revolution og af Mills skrifter, dannede et radikalt baggrundstæppe for ideer om individuel frihed og demokratiske principper. Dette gjaldt ligeledes stærke konservative kræfter i samfundet, som forholdt sig afventende til valgretsspørgsmålet også i denne sidste fase af valgretskampen (Fiig & Siim 2012). Stemmeretskampen indgik i den højspændte politiske kamp mellem højre og venstre om det parlamentariske demokrati (Korsgaard 2004).

John Stuart Mill (og hans partner Harriet Taylor Mills) tænkning og særligt afhandlingen *The Subjection of women* (1869) (da. *Kvindernes underkønselse* 1869), formede et opsigtsvækkende afsæt for diskussio-

nen af kvinders emancipation og politiske rettigheder i Europa.⁵ Mill betragtede kvindekampen som en vigtig del af moderniseringen af vestlige samfund (Owesen 2013: 120). Mills argument har sin oprindelse i tre idéer (Okin 1979: 197-219). En idé om liberalisme; at alle voksne kvinder og mænd i princippet er lige i politisk og retslig forstand, og at ulighed mellem kønnene udgør en hindring for udvikling af menneskeheden. En idé om lighed; et opgør med tankegangen om, at kvinder er naturligt underlegne, mindre fornuftige og mere følelsesbetonede end mænd, ligesom Mill er advokat for at betragte kvinder som 'mature adults'. Endeligt en utilitaristisk position; hvilket vil sige, at Mill ønsker mest mulig lykke for flest mulige (Owesen 2013: 122), og at samfundets og politiske institutioners mål er at udvikle kvinder og mænds potentiale til den højeste lykke.

På linje med kvindevalgretsorganisationer i Europa (Rodríguez-Ruiz & Rubio-Marín 2012) var de mange danske organisationer præget af interne uenigheder i form af klasseforskelle, politisk orientering og personspørgsmål og af en uenighed om selve valgretsspørgsmålets prioritering (Dahlerup 1977; Hansen 1992b).⁶

Det er i denne politiske kontekst, at *Landsforbundet for Kvinders Valgret* blev stiftet i 1907 med det ene formål at opnå parlamentarisk valgret for kvinder.⁷ Forbundet kan anskues som anti-tesen til hovedmodstanderen, den første kvindeorganisation, Dansk Kvinde-samfund, der blev stiftet i 1871 uden at have opnåelse af stemmeretten som formål og først i 1906 lod det kontroversielle spørgsmål om valgret indgå heri (Busch 1965: 41-58). Landsforbundet havde affiniteter med Det Radikale Venstre og betragtede valgretten som et spørgsmål om at få danske kvinder til at indgå i politik på lige fod med mænd og f.eks. ikke danne et kvindeparti eller lufte kvindelige særstandpunkter (Dahlerup 1977). Man anvendte 'moderate metoder' i sin agitation (Hansen 1992b: 94).

Forbundets medlemsblad *Kvindevalgret* udkom månedligt fra 1908 til 1915 iblandt en kakofoni af offentlige stemmer om valgretten.⁸ Som historisk kilde udgør *Kvindevalgret* et vindue ind til en offentlig debat hovedsageligt karakteriseret af hierarkisk kommunikationen fra organisationens ledelse og velformulerende medlemmer til de menige medlemmer og til en bredere offentlighed. *Kvindevalgret* kan anskues som talerør for en idealistisk, retorisk og veluddannet orga-

nisations-élite med fokus på kvinders voksende deltagelse i offentlighed og politik – på linje med Mills idé om 'deltagelsens uddannende effekt'. Bladets gengivelse af Rigsdagsdebatter afspejler desuden en vis orientering mod det parlamentariske niveau. I offentlighedsteoretiske termer kan *Kvindevalgret* karakteriseres som en del af en meningsdannende offentlighed. Det var karakteristisk for valgretsorganisationerne, at de var mediebevidste i deres virksomhed (Hansen 1992a: 69; 1992b: 93; *Kvindevalgret* 1/ 1912: 3) – ligesom det var tilfældet for kvindebevægelserne og de feministiske debattører i midten og slutningen af det 20. århundrede (Fiig 2008; Marshall 1995).

Empirisk analyse

Tre temaer står frem i min læsning af *Kvindevalgret*: agitation for valgretten, debatten om kvinders ansvar og politiske modenhed og et tredje tema om det internationale valgretsarbejde. Det er artiklens bærende tese, at disse tre temaer finder anvendelse til at illustrere en række funktioner omkring en meningsdannende offentlighed.

Det var i det internationale samarbejde, at valgretsorganisationerne hentede inspiration og eksempler. Bladet bragte så godt som intet om de øvrige danske organisationer i den danske kvindevalgretsbevægelse. Beretninger fra udlandet blev brugt til at slå fast, at kvinderne var i stand til at forvalte stemmeretten værdigt – det vil sige som mænd (Hansen 1992a: 68).

Agitation

Et gennemgående tema i *Kvindevalgret* er det, som formand Johanne Rambusch i sin nytårshilsen karakteriserer som 'agitationsarbejdet' (*Kvindevalgret* 1/ 1909: 1).⁹ Dette fænomen var ikke før set i den danske kvindebevægelse: en massiv, centralt tilrettelagt skriftlig agitation i store dele af dagspressen og mundtligt foredrags- og oplysningsvirksomhed (Hansen 1992b: 26-31). Alle medlemmer blev af formanden bedt om at donere en tiøre til dette arbejde, hvis formål det er at "bidrage til Arbejdet for at vække Kvinderne af deres sløvhed" (*Kvindevalgret* 1/ 1909: 1). Der er med andre ord store kræfter på spil for at få kvinder til at bidrage til en offentlig, demokratisk samtale. En væsentlig offentlig aktivitet for Landsforbundet hand-

lede om at træne medlemmernes diskursive ressourcer ved f.eks. at argumentere for et standpunkt eller at tale i plenum.

I den allerførste udgave af *Kvindevalgret* refereres Landsforbundets stiftelse og dets første landsmøde i København. Heri fremgår et tema, som spiller en rolle igennem de første års udgivelser. I en kommentar til debatten understreger referenten "...at der ingen Grund er til at antage, at Kvinderne i det offentlige Liv vil besidde mindre parlamentarisk Klogskab og Takt end Mændene" (1/1908: 2), ligesom det understreges, at "(E)n af de mandlige Talere udtrykte sin Beundring for Kvindernes Talegaver, der hurtigst muligt burde finde Anvendelse i den offentlige Debat i Kommune og Stat" (ibid.) Kvinders parathed til at overtage "deres del af Ansvar for Samfundets Velfærd" (1/1908: 2) bliver ligeledes fremhævet. Bag disse argumenter skimtes en millsk opfattelse af kvinden som 'a mature adult' med adgang til politisk debat og deltagelse.

I en beretning om "Kvinderne og den Kommunale Valgret" fra 1908 anvender organisationens grundlægger Elna Munch en række imperativer og normative udsagn. Hun abonnerer tilsyneladende ligeledes på Mills opfattelse af kvinden og af kvinder og mænds lighed og skriver sig op imod den konservative strømning og modstanden mod den universelle valgret.

Der er sikkert blandt mange Kvinder en Fornemmelse af, at Politik er noget, som de ikke forstaa sig paa, som de må holde sig tre Skridt fra Livet. Men denne Betragtning er i virkeligheden ganske unaturlig. Politiken griber i den Grad ind i vores daglige tilværelse, at vi i længden ikke kan undgaa at blandes ind i den (6/1908: 2).

..(m)an skal forstaa, at man har Magt, selv om man ikke har hele magten (2/ 1908: 2).

I en beretning fra "en af Kvindevalgrettens ypperste Forkæmpere" i Sverige understreges samme år kvinders politiske potentialer og evner som et led i denne agitation:

Kvinder har i Reglen alt for lidt Selvtillid, naar det drejer sig om at tale offentligt. Kunsten er ikke saa stor, naar man blot har lidt god vilje og faar lidt Øvelse. Jeg har lyst til at raabe til alle Kvinder: "Prøv paa det, saa skal I se, at det gaar! Kvindernes Frigørelse er et saa stort Maal, at det fortjener, at man vover noget for det (4/1908: 6).

Agitationsarbejdet udgør kontinuerligt et centralt omdrejningspunkt i *Kvindevalgret*. I 1915, hvor valgretten er opnået, og Landsforbundet er opløst, afrunder formanden Johanne Rambusch forbundets eksistens med en opfordring til kvinder om at afvikle deres ”snæversynethed”. Konteksten for dette stykke agitation er, jf. ovenfor, en opfattelse af, at mange kvinder fortsat ikke er engagerede i at deltage i den offentlige debat om politik.

Derfor bør danske Kvinder nu lægge Hovedvægten på Udviklingen af deres Alménsans, kun gennem dens udvikling kan de faa deres Horisont udvidet, og kun derigennem kan Samfundet sikres mod, at danske Kvinders Valgret ikke vil komme til at virke yderligere indsnævrende på dansk Politik [...] (10/1915: 2).

Kvinders politiske modenhed

En central del af *Kvindevalgrets* indlæg beskæftiger sig på linje med tidens liberale strømninger med spørgsmålet om kvinders interesse for og modenhed i forhold til politik. I begyndelsen af Landsforbundets eksistens skriver denne del af debatten sig op imod de konservative stemmer, som ikke betragtede kvinder som kvalificerede til at indgå i politik – og som ikke ønskede valgretten udvidet til alle mænd (Fiig & Siim 2012).

Her udgør det første kommunalvalg med kvindelige kandidater og vælgere en central erfaringshorisont i forhold til en vigtig del af forbundets mål – på linje med Mills filosofi – om at uddanne kvinder til deltagelse i det offentlige liv. Inden valget i marts 1909 opfordres kvinder til at sætte sig ind i de kommunale spørgsmål (2/1908: 2), til at stemme og til at gå ind i valgretsorganisationer for at uddanne sig og dygtiggøre sig (6/1908: 2). I marts 1909 bærer bladets forside følgende opråb:

De kommunale Valg staar for Døren: ingen stemmeberettiget Kvinde bør undlade at afgive sin Stemme; for Fremtidens kommunale Arbejde bærer Kvinderne sammen med Mændene Ansvar; stem derfor efter Deres bedste Overbevisning paa de Mænd og Kvinder, der har Deres Tillid” (3/1909: 1).

I den udgave af *Kvindevalgret*, som udkommer umiddelbart efter kommunalvalget i april 1909, refereres det første møde i Køben-

havns Borgerrepræsentation, hvor formanden byder velkommen til ”Københavns 7 første kvindelige Repræsentanter” og understreger, at kvinders valgdeltagelse og deres opdeling efter ”Anskuelser og Interesser” vidner om at:

Kvinderne er modne nok til direkte Deltagelse i det kommunale liv – sikkert mere modne end mændene, da *de* første gang fik valgret og valgbarhed (5/1909: 1).

Der er igen tale om et forsvar for og en legitimering af kvinders deltagelse i politik. Et lignende tema, dog med omvendt fortegn, understreges i bladets nytårsstatus ved årsskiftet 1910-1911, hvori det ligeledes refereres, at mange mandlige politikere opfatter kvinder som modne til den politiske valgret. Det fremgår ligeledes, at Landsforbundets skribenter betragter visse grupper af de danske kvinder som ligegyldige over for valgretten. Der er egne i Danmark, hvor:

...den store Del af Kvinderne endnu står ganske uforstaaende overfor Valgretssagen. Saa meget desto mere maa vi beundre de Kvinder, der med usvækket Energi og Dygtighed holder Foreningen sammen og søger at vinde nye tilhængere trods al den Ligegyldighed, de møder (12/ 1911: 1).

– underforstået, at det ikke er alle steder, kvinder er modne til politisk deltagelse. Landsforbundets ledelse ønskede at vække kvindernes magtpotentiale og få dem til at ”tage” del i det politiske system, fremfor at bede politikerne ”give” kvinderne valgretten (Hansen 1992b: 92).

Efter kommunalvalget i 1909 bliver de første kvindelige kommunalpolitikeres erfaringer gjort til offentlige debatemner og en erfaringshorisont. I de følgende år indgår byrådsmedlemmers fortællinger om deres mandat og deltagelse i byrådsarbejdet f.eks. i sager om lønforhøjelse til kioskernes ekspeditricer og politivedtægtens og sundhedsvæsenets revision (fra 1909-1910). I en refleksion over de forgangne tre års byrådsarbejde lader *Kvindevalgret* i 1912 en af de ”kommunale kvinder”, Olga Knudsen fra Vejle, beskrive sit politiske virke:

Jeg har aldrig i den Tid, jeg har været medlem af det kommunale

Raad, haft grund til at beklage mig over, at mine mandlige kollegaer ikke har behandlet mig som jævnbyrdig Arbejdsfælle; tværtimod. Min Erfaring efter disse Aars Forløb er, at Kvinderne nok skal faa interesse for dette nye Virkefelt; [...] (5/1912: 2).

Det internationale arbejde for stemmeretten

Det internationale valgretsarbejde forbliver ligeledes et tema igennem hele bladets levetid. Her skriver de ledende medlemmer meget opmuntrende om ”eksemplets magt” (Hansen 1992a; 1992b), f.eks. i form af ”Den internationale Kvindevalgretskongres” i Amsterdam i juni 1908 og løbende helt frem til 1915, hvor beretningerne beskæftiger sig med 1.verdenskrig og fredsarbejde i den forbindelse (1-5/1915). I en beskrivelse af krigens gru fra 1915 knyttes kvinders valgret og kvinders samfundsmæssige bidrag sammen med en analyse af international politik:

Og naar vi ser, hvad Mændenes Eneherredømme har ført Menneskeheden ud i, kan vi ikke andet end tænke, at værre kunde det ikke være gaaet, om de havde taget Kvinderne med paa raad (1/1915: 1).

Næstformanden Elna Munck formulerer tidligt et tema om internationale rollemodeller, som går igen i de følgende års medlemsblade: beskrivelser af nogle af de internationale talere som præget af ”en stor naturlig Veltalenhed og optræder med stor Overlegenhed og Selvsikkerhed” (8/1908: 1-3). En pointe er her, at danske kvinder kan lære af disse kvinder.

Den internationale orientering skyldes også, at visse lande er foregangslande, når det gælder tildeling af fuldt politisk medborgerskab og stemmeret til kvinder som f.eks. Norge og Finland. De danske suffragetter kikker til udlandet: skribenter beretter om deltagelse i møder udenlands, om internationale gæstetalere, der bidrager til den danske debat og om de internationale topfigurers agitatoriske evner og energi. Internationale debatter og arrangementer danner en central platform for danske deltageres politiske læring og erfaringsopsamling (7+8: 1910, 2+3: 1912).

Et tema omfatter personlige beskrivelser af markante ledende kvinders stil, fremtoning, retorik og udseende i den internationale valgretsalliance IWSA. Beskrivelser der, i min fortolkning, præcist tjener som skitse for en veltalende rollemodel. Flere skribenter er

her særligt betagede af alliancens præsident Mrs. Catts, som beskrives i yderst rosede termer, og hvis veltalenhed trækkes frem i form af retoriske greb som humor og ”smaaanedoter”. Et andet eksempel på en sådan international rollemodel stammer fra Storbritannien. Bevægelsens leder beskrives som havende ”sjældne agitoriske Evner og utrættelig energi” (4/1908: 3). Det internationale valgretsarbejde former en central horisont for debatten.

Offentlighedens demokratiske betydning

Kvindevalgret bidrager til nuancerne i teorien om en meningsdannende offentlighed (Fiig 2011b; Fraser 1992). I dette tilfælde bygger dens funktioner ikke på en udtalt grad af anerkendelse af individuelle problemstillinger og deling af hverdags erfaringer, som bl.a. har karakteriseret offentlige debatter omkring kvindebevægelse og feministiske netværk i slutningen af det 20. århundrede (Fiig 2008; Marshall 1995).

Læsning af *Kvindevalgret* vidner om, at en meningsdannende offentlighed i den sidste del af kampen (1908-1915) for kvindevalgretten blev en kampplads for artikulation af nogle bestemte moralske og politiske krav, for opfordringer til kvinder om *at* blive politiske og ligeledes til, *hvordan* kvinder skulle være politiske. Artikulation af nye politiske identiteter, der læner sig op ad John Stuart Mills (1869) argumentation om kvinders (politiske) modenhed og opdragelse til at påtage sig et samfundsperspektiv og bidrage til samfundets velfærd og lykke udgør et centralt omdrejningspunkt.

Hvis vi samler op på artiklens spørgsmål om, hvilke demokratiske potentialer en bred offentlighed rummer i en specifik historisk kontekst, skitserer analysen et bud. En meningsdannende offentlighed afspejler demokratiske potentialer qua offentlighedens funktioner som arena for politisering, udbygning af politisk læring og social kapital, politisk identitetsdannelse samt måske transformationer af politik. Med stemmeretskampen, med den gradvise opnåelse af stemmeretten og med kvinders deltagelse i offentligheden og politik, bliver køn en socialt relevant kategori i det politiske liv.

Med sondringer mellem politik og det politiske (Laclau & Mouffe 2001; Nielsen 2014) kan vi konkludere, at kvinder selv før stemmeretskampen og før opnåelse af et fuldt, politisk medborger-

skab indgår i det *politiske* i form af ikke-institutionel politisk praksis som f.eks. deltagelse i offentlige debatter, taler og demonstrationer. Fra britisk 1700-tals historie ved vi desuden, at aristokratiske kvinders politiske engagement var betydningsfuldt og ikke kun handlede om parlamentet og politikere, men også udspillede sig i sociale cirkler i privatsfæren og hermed bidrog til politisering af sager og emner (Chalus 2000).

Der skulle gå 100 år fra den universelle valgrets indførelse i 1915 til, at andelen af kvinder i parlamentarisk *politik* nåede ca. 40 %, og at kvindeandelen i kommunalpolitik nærmede sig en tredjedel. Det 19. og 20. århundredes kvindehistorie i Danmark demonstrerer til gengæld, at kvinders engagement i *det politiske* har en solid og mangefacetteret forankring. I dette politiske engagement indgår offentlighed som en central demokratisk arena.

Noter

- 1 Tak til artiklens anonyme reviewer og til dens to redaktører for konstruktive kommentarer.
- 2 Med afsæt i Gayatri Spivaks begreb om *the subaltern* og Antonio Gramscis hegemonibegreb argumenterer Fraser for, at en enhedsoffentlighed som den borgerlige offentlighed bygger på et hegemonisk forhold, og at medlemmer af de grupper, som er ekskluderet fra debatten, selv skaber alternative offentligheder (Fraser 1992: 123).
- 3 Busch (1965) foretager en historisk gennemgang af ”den danske kvinde-sags historie indtil opnåelsen af den politiske valgret” med begyndelse i år 1700.
- 4 Se Christiansen (1990) og Fiig & Siim (2012) for en gennemgang af den historiske udvikling frem mod indførelsen af den universelle valgret for både kvinder og mænd.
- 5 Værket skabte en voldsom debat i Europa. Den danske oversættelse af Georg Brandes rummer to divergerende forord om kvindens stilling i 1. udgaven (1869) og 2. udgaven (1885) skrevet af Brandes (Busch 1965: 39-55).
- 6 Der er i litteraturen uenighed om valgretsorganisationers betydning for og indflydelse på opnåelse af stemmeretten. Larsen (2008) diskuterer valgretsorganisationernes betydning i et kritisk perspektiv.
- 7 *Landsforbundet for Kvinders Valgret* organiserede ca. 10.000 medlemmer i

mere end 200 lokale kvindevalgretsforeninger. Da valgretten var en politisk realitet, opløste forbundet sig selv i 1915. Lederkredsen repræsenterede en geografisk spredning og tilsluttede sig i overvejende grad Det Radikale Venstre. Elna Munch var forbundets næstformand i alle årene og leder af agitationen (Nørregaard Hansen 1992b: 33-37). Medlemsbladet *Kvindevalgret* udkom i 1910 i 6500 eksemplarer. Det var ikke alle medlemmer, som abonnerede (ibid.). Landsforbundets historie er analyseret i et speciale fra Københavns Universitet (Hansen 1992b).

- 8 Analysens samlede tekst-corpus andrager medlemsbladet *Kvindevalgret* i sin fulde udgivelse fra januar 1908 til december 1915. Bladet udkom i 12 månedlige udgaver. Tidsperiodens medlemsblade for kvindeorganisationer og valgretsorganisationer er digitaliserede og kan findes på www.kvinfo.dk.
- 9 I det følgende anvendes referencen til *Kvindevalgret* udelukkende ved årgang, nummer og sidetal.

Litteratur

- Bach, Tina Kjær (2003): *En Morgengave. Kvindevalgretsdebatten i Rigsdagen 1886-1908*, Specialeafhandling, Aalborg: Aalborg Universitet.
- Bisgaard Nina (1975): *Kvindevalgretskampen 1870-1898*, Specialeafhandling, København: Historisk Institut, Københavns Universitet.
- Busch, Birgit (1965): "Den danske kvindesags historie indtil opnåelsen af den politiske valgret" i Ellen Strange Petersen (red.), *Kvinderne og Valgretten*, København: J. H. Schultzs Forlag, s. 9-116.
- Chalus, Elaine (2000): "Elite Women, Social Politics, and the Political World of Late Eighteenth-Century England", i *The Historical Journal*, 43,3 (2000), s.669-697.
- Christiansen, N. F. (1990): *Klassesamfundet organiseres. 1900-1925. Danmarkshistorie, Bind 12, 1900-1925*, København: Gyldendal og Politiken.
- Dahlerup, Drude (1977): "Et selvstændigt kvindeparti. Den danske kvindebevægelse efter stemmeretten var vundet 1903-1918. En historie om bristede forventninger" i Nynne Koch (red.), *Kvindestudier, Seks bidrag*, København: Fremad, s. 149-197.
- Eriksen, Erik Oddvar & Jarle Weigård (1999): *Kommunikativ handling og deliberativt demokrati. Jürgen Habermas' teori om politikk og samfunn*, Oslo: Fagbokforlaget.
- Füß, Christina (2008): "A Scandinavian Feminist Public Sphere: discourses on Feminism and Gender Equality", i Kari Melby, Anna Birte Ravn & Christina Carlsson Wetterberg (red.), *Gender Equality and Welfare Politics in Scandinavia. The Limits of Political Ambition?* Bristol: The Policy Press, s. 199-214.

- Fiig, Christina (2011a): "A Powerful Public Sphere? Two Types of Publics during the Struggle for Danish Women's Enfranchisement", i Lenita Freidenvall, & Josefin Rönnbäck (red.), *Bortom rösträtten. Kön, politik och medborgerskap i Norden*, Huddinge: Samtidshistoriska Institutet, s. 83-96.
- Fiig, Christina (2011b): "A Powerful, Opinion-Forming Public? Rethinking the Habermasian Public Sphere in a Perspective of Feminist Theory and Citizenship", i *Distinktion* 12, 3, s. 291-308.
- Fiig, Christina & Birte Siim (2012): "Democratisation of Denmark – The Inclusion of Women in Political Citizenship", i Blanca Rodrigues Ruiz & Ruth Rubio Marin (red.), *The Struggle for Female Suffrage in Europe: Voting to Become Citizens*. BRILL Academic Publishers, Incorporated (Series: International Studies in Sociology and Social Anthropology), s. 61-77.
- Fraser, Nancy (1992): "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy", i Craig Calhoun (red.), *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, MA: MIT Press, s. 109-142.
- Habermas, Jürgen (1971 [1962]): *Borgerlig offentlighet – dens framvekst og Forfall*, Oslo: Gyldendal.
- Habermas, Jürgen (1996): *Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Hansen, Hanne Nørregaard (1992a): "De danske valgretskvinder og suffragetterne", i *Kvinder, Køn & Forskning*, 1, nr.2, s. 62-85.
- Hansen, Hanne Nørregaard (1992b): *Landsforbundet for Kvinders Valgret 1907-15*, specialeafhandling, København: Københavns Universitet.
- Koefoed, Nina (2008): "Demokrati og medborgerskab. Sociale og kønspolitiske strategier i debatten om den almindelige kommunale valgret 1886-1908", i *Fortid og Nutid* 4, s. 251-79.
- Korsgaard, Ove (2004): *Kampen om folket*, København: Gyldendal.
- Landes, Joan B. (1988): *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*, New York: Cornell University Press.
- Larsen, Jytte (2008): "Heltinder og antihelte. Kvindevalgretskampens historiografi", i Karin Lützen & Annette K. Nielsen (red.), *På kant med historien. Studier i køn, videnskab og lidenskab tilegnet Bente Rosenbeck på hendes 60-årsdag*, København: Museum Tusulanum Press, s. 307-327.
- Laclau, Ernesto & Chantal Mouffe (2001): *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, 2nd edition, London: Verso.
- Marshall, Barbara L. (1995): "Communication as Politics. Feminist Print Media in English Canada", i *Women's Studies International Forum* 18, 4, s. 463-74.
- Meehan, Joanna 1995 (red.): *Feminists read Habermas: Gendering the Subject of Discourse*, New York: Routledge.
- Mill, J. S. (1989 [1867]): "The Subjection of Women", i J.S. Mill: *On Liberty and other writings*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 119-127.

- Negt, Oscar & Alexander Kluge (1974): *Offentlighed og erfaring: til organisationsanalysen av borgerlig og proletarisk offentlighed*, Nordisk Sommeruniversitets skriftserie no.3.
- Nielsen, Henrik Kaare (2014): *Æstetik og politisk offentlighed*, Aarhus: Klim (in press).
- Okin, Susan Moller (1979): *Women in Western Political Thought*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Owesen, Ingeborg W. (2013): "Fra lukkede til offentlige rum", i Hilde Danielsen, Eirinn Larsen og Ingeborg W. Owesen (red.), *Norsk likestillingshistorie 1814-2013*, Oslo: Fagbokforlaget.
- Rambusch, Sigurd (1990): "Først valgret – så følger alt andet. Landsforbundet for Kvinders Valgret 1907-15", i Drude Dahlerup & Kristian Hvidt (red.), *Kvinder på Tinge/ Kvinder i landspolitik i 75 år*, København: Rosinante, s. 19-42.
- Rodríques-Ruiz, Blanca & Ruth Rubio-Marín (2012) (red.): *The Struggle for Female Suffrage in Europe: Voting to Become Citizens*, BRILL Academic Publishers, Incorporated (Series: International Studies in Sociology and Social Anthropology).
- Ryan, Mary P. (1992): "Gender and Public Access: Women's Politics in Nineteenth Century America", i Craig Calhoun (red.), *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, MA: MIT Press, s. 143-163.
- Empiriske kilder: Samtlige årgange af Landsforbundet for Kvinders Valgrets medlemsblad *Kvindevalgret* 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915. Se www.kvinfo.dk

